

JIZZAX QO'ZG'OLONI VA UNING TARIXIY AHAMIYATI

Sirliboeva Marjona Botir qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti talabasi

Abstrakt. Ushbu maqolada podshoning Rossiyani front orqasiga chaqirish haqidagi farmoni, bu bilan bog'liq 1916 yildagi g'alayonlar va bu g'alayonlarning eng shiddatlisi Jizzax qo'zg'oloni haqida ma'lumotlar berilgan. Jizzax qo'zg'oloni Jizzax va uning atrofidagi aholining podsho Rossiyasi mustamlakachiligiga qarshi milliy ozodlik harakati bo'lib, harakat yetakchilari va unda faol ishtirok etganlarning nomlari bugungi kungacha mamlakatimizning shonli tarixidan munosib o'rin egalladi.

Kalit so'zlar: 1916 yil 25 iyun, Jizzax viloyati, Jizzax qo'zg'oloni, Kuyaboshi, Abdurahmon Jevachi, Nazirxo'ja Eshon, polkovnik Afanasev, Fozil Yo'ldosh ugli, Zakomolskiy, deputat A. Kerenskiy.

1916 yil 25 iyunda Rossiya imperatori Nikolay II ning "Imperiyaning rus bo'lmagan erkak aholisini amaldagi armiya hududida mudofaa inshootlari va harbiy aloqa yo'llarini qurish ishlariga, shuningdek, davlat mudofaasi uchun zarur bo'lgan boshqa ishlarga jalb etish to'g'risida"gi farmoni "Turkiston aholisi uchun" eng dahshatli narsa edi.

Farmonga ko'ra, Turkistonda 19 yoshdan 43 yoshgacha bo'lgan jami 250 ming nafar rus bo'lmagan erkaklar front orqasidagi mehnatga safarbar qilinishi kerak edi [O'zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob. 416-b.].

Podshohning farmoni haqidagi bu xabar butun Turkiston o'lkasi bo'ylab chaqmoqdek tarqalib, Turkiston mehnatkashlarini qon va qayg'u bilan larzaga soldi. Chunki ishga faqat kambag'allarning farzandlarini olib borish rejalashtirilgan edi. Volost gubernatorlari, oqsoqollar va ellikta boshliqlarga mehnat ro'yxatini tuzish topshirildi. Ular bundan o'z manfaati uchun foydalanishdi.

Mahalliy hokimiyat katta pora evaziga boy va amaldorlarning farzandlarini safarbarlikdan ozod qilgan, kambag'al oilalar farzandlarini esa bu ro'yxatga qo'shgan. Bundan tashqari, mustamlakachilarning ruxsati bilan boylar va amaldorlar o'z o'g'illari o'rniga boshqa odamlarni ishga olishlari mumkin edi. Bunday nohaqlik, nohaqlik, firibgarliklar allaqachon ayanchli hayot kechirayotgan nochor xalq ommasining sabr-toqatini to'ldirib, boshini ko'tarishga majbur bo'lmoqda. Shu tariqa Turkistonda tarixda Jizzax qo'zg'oloni nomi bilan mashhur bo'lgan umumxalq qo'zg'oloni bo'lib o'tdi.

Jizzax qo'zg'oloni Jizzax va uning atrofidagi aholining chor Rossiyasi mustamlakachiligiga qarshi milliy ozodlik harakati edi. Qo'zg'olonning asosiy markazi Jizzax shahri va viloyati edi. Jizzax xalqi chor hokimiyatining kamsituvchi mustamlakachilik siyosatiga qarshi qo'zg'olon ko'tardi. Podshoh farmoniga ko'ra, Jizzax viloyatida 10531 kishi mehnatga safarbar qilinishi kerak edi. Ulardan 655 nafari Jizzax shahridan, 731 nafari Zomin viloyatidan, 2891 nafari Sangzor viloyatidan, 508 nafari Sintob viloyatidan, 2311 nafari Bag'dod viloyatidan [Haydarov X. 34-b.] front orqasida ishlashga yollangani ko'rsatilgan. Ammo podshoning safarbarlik choralari mehnatkashlar tomonidan qo'llab-quvvatlanmadi, aksincha, xalqning g'azabi, nafrati kuchayib, ommaviy qo'zg'olonga aylandi. Bu qo'zg'olon davrida butun qalbi va vujudini mehnatkash xalq baxtiga bag'ishlagan haqiqiy qahramonlar yetishib chiqdi. Nazirxo'ja Abdusalomov, Mulla Mahamad Rahim, Ziyogori Abdullayev, Mamasharif Husanov, M. O'rinxo'jayev, Musabek To'rabekov, Abdulla Ochilov va boshqalar shular jumlasidandir [Shamsutdinov R., Karimov Sh. Ubadullayev O. 310-b.].

Xalqning ozodlik uchun kurashi o'z qahramonlarini yaratdi. O'zbek shoiri Fozil Yo'ldosh (1872-1955) o'zining "Jizzax qo'zg'oloni" dostonida bu qo'zg'olon sahnasini yorqin ranglarda tasvirlagan. Dostonini yaratishdan oldin, Fozil Yo'ldosh qo'zg'olonning bevosita ishtirokchilari Abdulla Ochilov, Mamasharif bilan shaxsan uchrashib, suhbatlashdi Husaynov, Shodi Ashirmatov, Mavlon Kenjayev, urdu Muqimov va boshqalar. Xalq qo'zg'oloni qahramonlari, ularning jasorati Toir

cho'loq , Qurbon timsolida ifodalangan. Dostondagi Og'ajon polvon va boshqalar[Shamsutdinov ... 310-b.].

Namoyishlar 5 iyul kuni birinchi kichik tartibsizliklar bilan boshlandi. Aholi farmonni bekor qilishni va ro'yxatni tuzishni to'xtatishni talab qila boshladi. Jizzaxliklar boshqa shaharlarning ahvolini bilish uchun Toshkent va Samarqandga (Jizzaxlik Nazir hoji Toshkentga, Xudoyorqul hoji Bog'dondan Samarqandga) o'z vakillarini yubordilar. Nazir hoji Toshkent xalqining qo'zg'olonini eshitib, 12-iyul kuni Jizzaxga qaytadi . Shu kuni eski Jizzax shahrida to'plangan xalq farmonga bo'ysunmay, kurash boshlashga qaror qiladi. Bu haqda tunda shahar aholisi ogohlantiriladi. Ertasi kuni, 13 iyul kuni erta tongda jizzaxliklar uyg'ondi .

Damin boshchiligidagi bir necha ming kishilik olomon Kulol Mirzayorni jazolaydi Xudoyor, mehnatga ro'yxatdan o'tgan ellik sardori. Bu yerda qo'zg'olonchilar safi kengayib, Jizzaxni bosqinchilardan ozod qilish, mustaqil baza tashkil etish rejasi ilgari surildi. Nazir hoji Eshon Jizzax beki deb e'lon qilinadi . Eng oddiy qurollar - ketmon, kaltak, pichoq, bolg'a bilan qurollangan odamlar Jizzaxning yangi qismiga boradilar. Bu haqda uyezd boshlig'i polkovnik Rukin bilib, uning yordamchilari to'polonchilarning oldiga chiqib, ularni aldab, tinchlantirishga harakat qildilar. Biroq to'polonchilar unga ishonmay, sheriklari bilan birga uni jazolab, qurollarini olib ketishdi. Bu orada yetib kelgan polkovnik Afanasyevning harbiy kuchlari isyonchilarni qaytara olmadi. To'qnashuvdan so'ng qo'zg'olonchilar bir necha o'nlab kishilarni yo'qotib orqaga chekindi va shaharning eski qismida g'alayonga tayyorgarlik boshlandi, atrofdagi qishloqlarga razvedkachilar yuborildi [Ziyojev H. 400-431-b.].

13 iyulda qo'zg'olonchilar hujum qilib, temir yo'l ustunlarini, ko'priklarni vayron qildilar, telegraf simlarini uzdilar. Ular aloqa vositalarini yo'q qilib, hukumatga qo'shimcha kuchlar yuborishiga to'sqinlik qilishga uringan, natijada 65 km temir yo'l vayron qilingan. Lomakino, Kuropatkino, Obruchevo, Rostovsevo stansiyalari yopildi. Shu kuni Nazir hoji Eshon bir necha kishi bilan Bog'dandagi Abdurahmonning uyiga keladi va uning uyida bo'lib o'tgan yig'ilishda Jizzaxni Rossiyadan ajratib , mustaqil davlat tuzishga qaror qilinadi. 21- iyul kuni Jizzaxdan

12 chaqirim uzoqlikdagi Kli (xalq orasida kuya boshi) degan joyga yig'ilishga qaror qilindi . To'raqul To'rabekov Sangzor beki deb e'lon qilinadi [Abdiyev H., Konishev J. 70-72-b.] .

Sangzor aholisi Jizzax isyonchilarini qo'llab-quvvatlashga qasamyod qiladi . Zominda ham shunday tartibsizliklar boshlanib , Qosimhoji dindan qaytgan deb e'lon qilindi. Abdurahmon Jevachi va Nazir hojilar atrofdagi qishloq va qishloqlarga rahnamolar jo'natib, o'zlari borib, xalqni jangga chaqirdilar. Abdurahmon Jevachi Buxoro amiriga maktub yozib, yordam so'radi, lekin xat mirshablar qo'liga o'tadi . Rabot, Bog'dan, Xayrobod , Farish , Sintob , Nurota shaharlariga yuguruvchilar yuborilib , jangga taklif qilindi. Nihoyat, “ Kuya” da 4000 ga yaqin olomon yig'iladi Jizzax yaqinidagi Boshi ” .Shahardagi novvoyxonalar tinimsiz ishlamoqda, non o'rab qo'zg'olonchilarga aravalarda olib kelinmoqda.Xalq imkon qadar ketmon, lom va hatto kichik miltiq bilan qurollangan [O'zbekistonning yangi tarixi. 412-424-b.].

Jizzaxda boshlangan qo'zg'olon tez orada shahar atrofidagi Bog'dan, Zomin, Sangzor, Yangiqo'rg'on, Yom, Ravot, Qoratosh, Usmat va boshqa tumanlarga tarqaldi . Ayniqsa, Abdurahmon boshchiligida imperator hokimiyati zulmiga qarshi bosh ko'targan Bog'dan xalqining mardligi. Jevachi , mamlakat tarixida alohida o'rin tutadi. Uning fikricha, bosqinchi mustamlakachilarga qarshi barcha kuchlar birlashgan taqdirdagina muvaffaqiyatga erishish mumkin. Shu maqsadda Abdurahmon Jevachini Qo'ng'irboyning Yangi qishlog'iga jo'natishdi Qosimov o'g'li Jevachi, Ziyod, Qulva qishlog'iga Sariyev, Baxtiboy, Jo'ynoq Abdurasulov Ilonchi qishlog'iga, Jo Abdugaprov, Shakarboy Imomboyev Yatok va Zulfikori qishlog'iga Yo'ldoshevlar Nurak qishlog'iga safarbar qilindi.

Abdurahmon Jevachi ukasi Bobobekni yubordi Abdujabborov Nazirxo'ja bilan uchrashish uchun Jizzax shahriga Abdusalomov Jizzax vohasida ko'tarilgan barcha qo'zg'olonchi kuchlarni birlashtirish maqsadida . yig'ilish o'tkazdilar. Unda qo'zg'olonga tashkiliy tayyorgarlik ko'rish, Jizzax qo'zg'olonini amaliy qo'llab-quvvatlash, rus bosqinchi kuchlariga qarshi hamjihatlikda kurashish, Turkiston mustaqilligini ta'minlash kabi masalalar ko'rib chiqiladi. 13-iyulning ikkinchi

yarmida Bog'donga Jizzaxda qo'zg'olon boshlangani haqida xabar keladi [Abdiyev H., Konishev J. 70-76-b.].

Abdurahmonning ko'rsatmalari asosida Jevachi , barcha qishloqlarga vakillar yuborilib, jizzaxliklarni qo'llab- quvvatlamoda . Birinchilardan bo'lib, yangi qishloq aholisi ketmon, bolta, panshaxa , tayoq va kaltaklar bilan qurollanib, "Biz mehnatga bormaymiz!" "Boylarning bolalari ishga ketsin!", "Agar askar olish ro'yxati to'xtatilmasa, biz to'polon qilishda davom etamiz!", "Oq podshoh askarlariga qarshi kurashni davom ettiramiz!" hayqiriq va shovqin bilan Mirshab saroyi tomon yurishdi . Hatto Bogdon sudining boshlig'i Borillaning tahdidi ham mirshablar , qo'zg'olonni qonga botirish uchun qo'zg'olonchilarni to'xtata olmadilar.

14-iyulda Bogdanda boshlangan qo'zg'olon butun Forish va Sintob tumanlarini qamrab oladi. Qo'zg'olon markazi Shotolib qishlog'ida bo'lgan . Hayitboyning yozishicha Haydarovning " Jizzax tarixidan manzaralar" risolasi , Abdurahmonning barcha odamlari va yaqinlari. Bu qo'zg'olonda Jevachi faol qatnashgan [Shamsutdinov R... 314-315-b.].

14-iyulga o'tar kechasi Abdurahmon boshchiligidagi qo'zg'olonchilar Jevachi Bogdan mirshablari saroyiga hujum boshladi . Yo'lda Yangiqishloq yaqinida sud ijrochisi S.N.Simbirsevni uchratib qolishadi va Jizzax jazo otryadini chaqirish to'g'risida maxfiy xat bilan qo'lga olinib o'ldirilgan. 15-iyul kuni ertalab Bogdan mirshablari saroyini egallab olgan qo'zg'olonchilar Borillani u yerda topa olishmadi.

Isyonchilar soni kundan kunga ortib borardi. Abdurahmon Jevachi Jizzaxdagi isyonchilarga to'g'ridan-to'g'ri va amaliy yordam berishga qaror qiladi. 14-17-iyul kunlari o'zining ishonchli vakillarini Bog'dan o'lkasidagi beliklarga yuborib, birgalikda harakat qilib Jizzax tomon yurishlarini aytdi . Natijada Forish, Narvon, Majrum va boshqa viloyatlar vatanparvarlari ham oyoqqa turdi. Abdurasulovga Ilonchi, To'qay, Anamuna, Yomchi qishloqlarining mingboshilari boshchiligida qurollangan otliq qo'shinlar bilan 200 nafar mard yigit qo'shildi . Abdurahmon Jevachi yetti o'g'li bilan Jizzax tomon yurish qilgan qo'zg'olonchilarga boshchilik qildi. Bogdandan qo'zg'olonchilar yetib kelguniga

qadar chor qo'shinlari Jizzaxdagi qo'zg'olonni bostirgan edilar . Shunga qaramay, Abdurahmon boshchiligidagi vatanparvarlar Jevachi podpolkovnik Afanasyev boshchiligidagi rus qo'shinlarini Kili oqimi yaqinida o'rab oldi . Natijada bosqinchi kuchlar kuchli olovga dosh berolmay shaharga chekindi. O'sha paytda Ivanov qo'mondonligi ostida rus qo'shinlariga qo'shimcha yordamchi kuchlar keldi. Bu vaziyatni dushmanlar foydasiga o'zgartirdi. Qo'zg'olon shafqatsizlarcha bostirildi[www.uz.wikipedia.org. internet sayti].

Dushmanning shafqatsiz ta'qibiga dosh bera olmagan qo'zg'olonchilar najot izlab Nurota tog'lari, Samarqand, Buxoro va boshqa joylarga qochib ketishdi. Jizzaxga yashirincha qochgan Bogdan pristavi Borilla jazo otryadiga boshchilik qiladi va isyonchilardan shafqatsiz qasos oladi.

Bog'dan qo'zg'oloni chor hokimiyati tomonidan shafqatsizlarcha bostirildi. Qo'zg'olon ishtirokchilarining aksariyati osilgan, qamoqqa tashlangan, otib tashlangan va Sibirga surgun qilingan. Qo'zg'olon boshlig'i Abdurahim Jevachi Jizzaxning Qutirbulok tumanida sudlanib, osib o'ldirilgan . Arxiv hujjatlariga ko'ra, Abdurahmon Sud jarayonida Jevachi : “Nima uchun xalqni isyonga chaqirding?” degan savolga shunday javob berdi: “Turkiston Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingach, xalq shafqatsizlarcha talon-taroj qilindi, islom dini va shariat qonunlari buzildi, ko'plab masjidlarimiz, tarixiy obidalarimiz vayron qilindi, kitoblarimiz yoqib yuborildi, ilmi xalqdan qasos olindi.Ular o'sha xalq vakillarini zindonlarga tashlab yuborishdi, go'yo mahalliy xalq mehnatiga chaqiruvi yetmagandek. Oq podshohning farmoni xalqning sabr-toqatini sindirdi, afsuski , mening fikrim amalga oshmadi. Abdurahmon siymosi Jevachi Vatan, millat ozodligi, adolati uchun kurashda yosh avlodga ibrat va namunadir.

Jizzax qo'zg'oloni chor hokimiyati va mahalliy hokimlarni xavotirga soldi. Qo'zg'olonni bostirish uchun Toshkentdan yordam so'radilar. Toshkentdan Jizzaxga to'p va pulemyotlar bilan qurollangan otryad yetib kelgach , qo'zg'olon shafqatsizlarcha bostirildi. Harbiylar Jizzaxning eski qismiga o't qo'yib , yer bilan yakson qildilar, otib tashlab, yoshu qari qochib ketishdi. Shahar aholisi qishloq va fermalarga qochib ketdi. Askarlar qishloq va qishloqlarga ham hujum qildi. Ko'plab

dehqonlar va ishchilar osilgan yoki otib o'ldirilgan. Jizzax qo'zg'olonida qatnashgan va qamoqqa tashlanganlarga nisbatan zudlik bilan harbiy dala sudlari tashkil etilib, tegishli choralar ko'rildi. Masalan, 1916 yil 23 avgustda Zakomolskiy raisligida Jizzax qo'zg'oloni rahbari Nazirxo'ja boshchiligidagi 76 kishiga qarshi yopiq harbiy sud majlisi bo'lib o'tdi. Abdusalomov . Sud jarayoni yakunida 32 kishi o'lim jazosiga hukm qilindi. 1916-yil 10-sentabrda hukm ijro etildi, Nazirxo'ja Abdusalomov, Jaynok Abdurahmonov, Ziyagori Abdullayev, Muhammadrahim Abdurahimov va boshqalar osildi, ko'plari Sibirga surgun qilindi [Shamsutdinov R....313-314-b] .

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Jizzax qo'zg'oloni Rossiyadan ajralib chiqish va mustaqil bo'lish kabi aniq maqsadlar ostida uyushqoqlik bilan amalga oshirildi. Qo'zg'olon arafasida butun mamlakatda bo'lgani kabi Jizzaxda ham zulm va adolatsizlik cheksiz edi. Aholisi asosan g'alla yetishtirish bilan shug'ullangan. Mahalliy aholining yerlari tortib olinib, temir yo'l va o'rmon xo'jaligi bilan shug'ullanuvchi rus oilalariga berildi, yaylovlar qisqartirildi, o'rmonlar qattiq nazoratga olindi, hatto o'tin ham qo'yilmas edi, sug'orish inshootlari ham ma'muriyat tasarrufida bo'ldi, yer va suv soliqlari tobora ko'payib bordi. Jizzax tumani rahbarining hisobotida aytilishicha , “Aholining iqtisodiy ahvoli shu qadar og'ir ediki, qishdan bahorgacha ular tilanchilik darajasiga tushib qolgan, non u yoqda tursin, sadaqa bilan kun kechirish qiyin bo'lgan”. Birinchi jahon urushi yillarida shunday sharoitda yashovchi aholidan harbiy ehtiyojlar uchun mo'ljallangan katta miqdordagi mahsulotlar Rossiyaga majburan olib kelingan.

Voqealardan so'ng Turkistondagi vaziyatni o'rganish uchun vakil yuboriladi. Jizzaxda ham bo'ladi . Keyinchalik, 1916 yil 13-15 dekabrda Dumaning yopiq kengashida bo'lib o'tgan muhokamada (vakil) deputat A.Kerenskiy bu haqda shunday dedi: “ Jizzax xarobalarini ziyorat qildim, janoblar, men ikki jabhada – Kavkaz va G'arbiy frontda bo'ldim, lekin buni hali ko'rganim yo'q”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Abdiyev H., Konishev J. Tarix: istilolar va qo'zg'olonlar. Toshkent. 2016.
- 2.Haydarov H. Jizzax tarixidan manzaralar. Toshkent. 1992

3. Ziyoyev H. Turkistonda rus tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. Toshkent. 1998.
4. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Hoshimov S., Ubadullayev O. Vatan tarixi. Kitob Toshkent. 2016.
5. O'zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachilik davrida. Toshkent. 2000.
6. www.uz.wikipedia.org internet sayti